

важелів соціально-моральної критики та морального впливу на суспільство.

§5. Трансформація католицьких конфесій в роки Незалежності України

Адекватне вивчення католицизму в Україні неможливе без врахування його поступу у світі, надто за останнє сторіччя. Досвід осмислення дійсності XIX-XX століть та переосмислення всього свого історичного шляху призвів до якісних трансформацій цієї конфесії. Після Другого Ватиканського Собору й особливо за понтифікату Папи Івана Павла II про католицизм можна говорити як про вагоме явище сучасного духовного життя.

В нашій добі, яку називають, зокрема, шей добою постмодерну, католицизм постає, з одного боку, феноменом традиційним (адже в його лоні розробляються тисячолітні традиції, й часом підкреслено акцентуються як непроминаючі). З іншого ж боку - і таким, що має постмодернові риси: якщо врахувати, що постмодерн характеризується не лише певною втратою чи знеціненням сенсових парадигм, а й відмовою від жорстких схем та стереотипів, багатством пропозицій, в тому числі, й у сфері духовного. Справді, сьгоднішній католицизм демонструє елементи плюралізму, толерантності, розуміння філософських та духовних пошуків, навіть, здавалося б, далеких від тих, що відбуваються в його лоні. Частина сучасних авторів навіть зараховують Папу до постмодерністів. Як коментує цю думку архієпископ Юзеф Жицінський, “основний критерій такого погляду ґрунтується на тому, що в доробку Папи часто трапляється критична оцінка сучасної культури і водночас висловлюється пропозиція перегляду культурних моделей, породжених духом Просвітництва” [Жицінський Юзеф. Бог постмодерністів.- Львів, 2004.- С. 8-9]. Цей католицький речник, відміжовуючи католицизм від “дитячої хвороби постмодернізму”, не виключає певну взаємодоповнюваність його інтелектуальних пошуків та тих, що здійснюються католицькими й іншими чинниками: “спільним завданням усіх, хто на порозі третього тисячоліття хоче солідарно боронити культуру, є віднайдення універсальних цінностей, які б надавали сенсу інтелектуальним пошукам роду *homo sapiens*. Раздумуючи над роллю і статусом цих вартостей, людство за останні десятиріччя пережило

“дитячу хворобу” постмодернізму, коли деструкцію минулого, а часом навіть деконструкцію як таку вважали футуристичною панацеєю. Визволені з таких ілюзій, ми сьогодні можемо шукати нових інтелектуальних проєктів, у яких тривога про майбутнє єдналася б із належною оцінкою традиції... У такій перспективі інтелектуальні пошуки нового обличчя Бога постмодерністів може стати частиною великого проєкту, про який говорить псалмопівець, що ненастанно шукає Божого обличчя” [Там само.- С. 168-169].

Думки, а також і вплив католицьких речників – Папи, єпископів, ряду міжнародних католицьких організацій та рухів – є помітними у традиційному католицькому ареалі, а в окремих сферах – і поза ним. Католицизм залишається найбільшою світовою конфесією. При тому самі католицькі чинники не перебільшують свої успіхи, а навпаки – вважають їх недостатніми, та шукають шляхів і методів ефективнішої праці. Католицьке аджорнаменто продовжується. І скоріше не просто як модернізація, а як триваючі пошуки відповіді на виклики сучасності – бачить їх Магістеріум Церкви у оновленні тих чи інших доктринальних, пасторальних та ін. сфер, чи також і в акцентуванні певних компонентів у цих сферах досить принципово й навіть зглядна ригористично. І новації, і наголошення константних, фундаментальних положень відбувається з огляду на сьогоднішні потреби віруючих і світу (як вони розуміються в католицизмі), зокрема й потребу діалогу та співпраці з іншими конфесійними, церковними, релігійними спільнотами. Інкультурація як “вживання” євангельського благовістування католиків в ту чи іншу культуру розгортається, її проблеми зауважуються й опрацьовуються. Католицька “нова євангелізація” виявилась, напевно, найскладнішим завданням в секулярному критичному сучасному світі. Однак і ця програма здобуває певні успіхи, хоч на цій ділянці потрібне докладання ще багатьох зусиль і, можливо, ще нових ідей, на що католицька Церква, здається, має належний потенціал. В лоні католицизму помилки і прорахунки зауважуються, допускаються дискусії та критика. Найвищі речники католицизму “перехоплюють” її теми, здійснюють покаєння в гріхах, вчинених католиками в різні часи. Певна самокритичність вказує на самодостатність католицизму та потенціал його подальшого розвитку.

Якщо такі характеристики розвитку католицизму будуть актуальні й в осяжному майбутньому (а для такого припущення є підстави), він в цілому впоруватиметься з внутрішніми труднощами та порівняно більш-менш успішно шукатиме відповідь на виклики історії, а відтак утримає свої значні позиції в світі й продовжить їх розширювати в Україні зокрема.

Розвиток католицьких конфесій в незалежній Україні є досить динамічний і характеризується енергійними трансформаціями. Досліджуючи відродження греко-католицизму, правомірніше говорити про відродження й легалізацію церковних структур, а також про розвиток, певні перетворення греко-католицизму, котрий, як явище духовного життя західних українців, витримав радянські переслідування. Вчорашній “катакомбний” греко-католицизм переживає непросту еволюцію в нових умовах суверенної держави, у зв’язку з чим в ньому відбуваються трансформації концептуальних парадигм, ряд переакцентацій у поглядах на навколишній світ та самоідентичність, у душпастирській практиці.

Підпільний греко-католицизм був конфесією мучеників, людей, які, продовжуючи сповідувати те, що було “ліквідовано”, ризикували комфортом, волею чи й життям, а відтак був оповитий святим ореолом, вважався чи не єдиним фактором національного виховання та провідником упослідженої правди. Відповідно, моральний авторитет греко-католицизму був досить високим. В радянський період боротьба за легалізацію конфесії відбувалася разом і в контексті національно-визвольних змагань; лівова частка членів національно-демократичних організацій, зокрема, найбільш масового Народного Руху України, напередодні й під час перебудови складалася з греко-католиків. Як би не оцінювати долю греко-католицизму у формуванні світогляду чинників українського “П’ємонту”, то очевидно, що вона була чималою, суттєвою. Відтак, на момент легалізації греко-католицизму належав великий виховний потенціал, акумульовані можливості для багатообіцяючого нового старту в незалежній Україні, принаймні в західних її теренах.

Розвиток греко-католицизму в останньому десятилітті ХХ ст. – на початку ХХІ ст. демонструє як розгортання цього потенціалу, так і відновлення чи виявлення ряду проблем. З одного боку, спостерігається підняття над спокусою експлуатації мученицького ореолу, явно недостатнього в сьогоднішніх умовах для підтримки авторитету, з іншого ж – ще не пережитий комплекс “скривдженого” (і з ним чи ним посилені певна “скутість” у функціонуванні “назовні”, не завжди адекватна оцінка власних набутоків та можливостей). Поруч з деяким послабленням конфесійного впливу на моральність вірних, проводом Церкви здійснюються спроби впливати на совість не лише останніх, але й українських громадян в цілому; в греко-католицизмі активізуються пошуки аргументів і важелів суспільного впливу. Поступово долається недосвідченість буття в умовах сучасного “ринку релігій” та необмеженого інформаційного простору (ситуація, відмінна від досвіду

“духовної альтернативності” за часів насаджування радянської ідеології), а також й не зовсім адекватне розуміння (насамперед через недостатню обізнаність) інших конфесій і в першу чергу православних. Водночас помітно реалізується відкритість (подивугідна після реалій підпілля) в сенсі активного обміну думок кліру й мирян, посилюється самодостатність, яка особливо очевидна в порівнянні з православними конфесіями (намагання вирішувати внутрішні проблеми без постійних апеляцій до сторонніх державних чи інших чинників), самодостатність, яка виявляється також і у русі до послідовної самоідентифікації (яскравий вияв - дискусії стосовно ідентичності). Відтак, в лоні греко-католицизму продовжуються пошуки свого автентичного “обличчя” у християнському світі та свого місця в духовному полі України, яка у пострадянську добу “відкрилася” ширшою і складнішою, навіть в “освоєній” Галичині.

Нові обставини породжують нові виклики та модифікують триваючі. Якщо спробувати виділити найбільш помітну характеристику трансформацій сьогоденного греко-католицизму, то це, напевно, модернізація, котра розгортається як ряд новаційних акцентів у його функціонуванні. При цьому варто відзначити, що греко-католицизм продовжує модернізуватися - саме продовжує, оскільки його розвиток згідно потреб часу помітно відбувався як мінімум з межі XIX-XX ст. Це проявляється, насамперед, не стільки в осучасненні трактування теоретичних його основ (крім, можливо, застосування і спроб розвитку згідно теперішніх українських реалій католицької соціальної доктрини, суспільного вчення), скільки у тих сферах його практичного прикладання, які дотичні найбільш актуальних ділянок душпастирства.

Відповідно потреб останнього розвиваються парафіяльні спільноти, мирянські організації, освітні й видавничі заклади. Так, з двох десятків греко-католицьких монаших чинів та згромаджень (кожне нараховує до кількох сот членів) більшість функціонують як спільноти активного апостольського життя. Їх члени живуть в невеликих домах по декілька осіб і є мобільні в пересуванні згідно потреб свого служіння. Нині відбувається розгортання роботи згромаджень у вже традиційних сферах (соціально-виховна і благодійницька, видавнича, просвітницька, також місіонерська і наукова) та її вихід на інші сфери. Багато зусиль прикладається до праці за новими методами з дітьми й молоддю (Студити, Чин Найсвятішого Избавителя), чимала увага приділяється роботі у ЗМІ (Василіани й Василіанки, Йосафатки). Практикується також праця на професійних посадах в лікарнях та інших місцях перебування німецьких та особливо потребуєччих (Йосифатки). Характерним є також зростання згромаджень, що об'єднують як монахів чи й священників, так і

світських (Селезіани, "Воїнство Ісуса"), поява нових згоряджень, що утворилися як східні гілки римсько-католицьких орденів (францисканці). Ця тенденція, вже історична для греко-католицизму, природно продовжується з огляду на завдання сьогодення. Показово, що саме у доповіді III сесії (2002 р.) Собору УГКЦ, присвяченій проблемам виховання молоді, було наголошено на потребі всім монашим чинам УГКЦ, за прикладом орденів Вселенської Церкви, активніше діяти "у світі" – "здійснювати спасенну заповідь Христа в служінні своєму ближньому через повну посвяту свого життя справі "заліковування ран" нашої української спільноти", зокрема й через розбудову власних благодійних та освітніх структур.

Відразу ж після легалізації УГКЦ був чітко визначений пріоритет освітньої й наукової діяльності – підготовки компетентних кадрів для сучасного душпастирства, яке виходить далеко за церковні стіни. Відтворення і творення освітніх і наукових інституцій відбувається з урахуванням того, що в майбутньому це має бути система від початкової навчально-виховної ланки до університетських академічних навчальних та наукових установ світового рівня. Тому увага приділяється не лише суто священницькій освіті (семінаріям), але й організації й розбудові християнських дитячих садочків (перший почав працювати 1995 р. при монастирі Сестер Студійського Уставу у Львові) та греко-католицьких лицей (Лицей св. Климента Шептицького був створений 1991 р.), відбудові й розвитку Львівської Богословської Академії (знов відкрита 1994 р.). В ЛБА, працюючих при ній інститутах здійснюються фундаментальні та прикладні наукові богословські дослідження, що стосуються проблем духовності в різних сферах життя, розвиваються дотичні до богослов'я та філософії наукові дисципліни. На філософського-богословському факультеті Академії готують священників, науковців з філософії та богослов'я, викладачів, катехитів, перекладачів богословської літератури, працівників церковної адміністрації. Вперше за тисячолітню історію християнства в Україні студентами богословського факультету стали жінки та сестри монаших згоряджень. ЛБА стала основою Українського Католицького Університету, відкритого у 2002 р. та поповненого пізніше гуманітарним факультетом. Створено ряд спеціальних навчальних закладів, в яких здобувають богословську освіту як духовні, так і світські особи: Івано-Франківський теолого-катехичний інститут - перший навчальний заклад такого типу (1991), Дрогобицький катехичний єпархіальний інститут (1994), Катехичний інститут при ЛБА, а також Вищий Духовний інститут ім. Миколая Чарнецького ЧНІ у Львові (1997 р.). При храмах працюють недільні школи та ведеться

катехизація. В Парафіяльному правильнику УГКЦ [Парафіяльний правильник УГКЦ. Додаток до газети “Жива вода”.- 2002.- № 5]. підкреслюється: недільна школа – обов’язковий атрибут кожної парафії та сфера її особливого піклування. Проте, необхідно відзначити, що динамізація освітньої сфери ще не охоплює всі ділянки: кількість навчальних закладів, особливо ліцеїв та гімназій, де б учні здобували світську, духовно наповнену освіту, поки що явно недостатня навіть для потреб греко-католиків Західної України, вже не згадуючи попит певного числа батьків в різних регіонах держави на таку освіту для своїх дітей. Ця багатообіцяюче освітнє поле є історично знайомим, а нині - справжнім викликом для греко-католицизму (як і інших конфесій), й вимагає ще багато праці й вкладень – кадрових, фінансових та інших.

Розгортання греко-католицького просвітництва забезпечують видавництва УГКЦ (їх зараз діє чотири: “Місіонер”, “Свічадо”, “Нова зоря”, видавництво радіо “Воскресіння”), численні періодичні видання, інші ЗМІ. Модернізація їх роботи полягає насамперед в розширенні асортименту, тематичного охоплення. Крім катехитичної, літургічної проблематики, подаються історико-пізнавальні, художні, мистецькі, наукові, краснавччі матеріали. Радіо “Воскресіння” репрезентує репортажі та інтерв’ю про непересічні події в світовому християнстві та українських Церквах, радіопроповіді священників та виступи єпископів різних конфесій, розповіді про візантійський та латинський церковний обряди, радіоверсії сучасних богословських праць, популярної та класичної, дитячої християнської літератури. Суспільна тематика широко висвітлюється, зокрема, і в молодіжних греко-католицьких виданнях (провідне з них – газета “Вірую” вийшла на загальноукраїнський рівень). Сучасний підхід до видавничої й взагалі, просвітницької роботи виявляється і у співпраці з науковцями. Так, в науково-культурологічному альманасі “Київська Церква” вміщуються наукові розвідки досить високого рівня в галузі історії Церкви, української культури і богослов’я. У греко-католицьких навчальних закладах працюють світські науковці, в тому числі й не греко-католики та позацерковні. Нарешті, низка греко-католицьких видань (зокрема, “Арка”, “Мета” та ін.) представлена в інтернеті, в якому щороку з’являється декілька нових греко-католицьких сайтів та вдосконалюються раніше наявні (Нині в Інтернеті представлено 35 греко-католицьких сайтів: <http://www.risu.org.ua/ukr/resources/ukrweb/>).

Для сучасного греко-католицизму характерна динамізація мирянської активності. Це проявляється у творенні (чи відтворенні) дієвих найрізноманітніших церковних і біляцерковних мирянських

організацій. Новими прикметами їх діяльності – кожної у своїй сфері – є пошук актуальних форм і методів роботи. Так, благодійні організації, наприклад, “Карітас”, Мальтійська служба допомоги, крім надання гуманітарної допомоги, провадять різні навчальні курси, табори та реколекції, де відпочинок доповнюється навчанням та корисною працею.

Модернізація греко-католицизму виявляється і в активізації “молодіжної політики”. Насамперед, це стосується повсякденної церковної роботи, зокрема, в недільних школах. Діють багато молодіжних об’єднань, програм. Молодіжні мирянські організації представлені найповніше на території Львівської архієпархії УГКЦ, але останніми роками спостерігається тенденція до виходу їх діяльності на інші терени України та створення нових, часом аналогічних, організацій в багатьох місцях присутності греко-католиків (зокрема, і в співучасті з римо-католиками). Такі молодіжні мирянські організації, як Молодіжний український союз, Молодіжна християнська організація “Просвіта”, Молодіжна християнська організація “Витанія”, Українська скаутська організація “Пласт”, організація республікансько-християнської молоді, спілка християнсько-демократичної молоді України, Товариство українських студентів-католиків “Обнова”, Марійська молодіжна дружина та ін. мають тематичне поле діяльності, а прикладом організації, що працює в різноманітних ділянках зацікавлень молоді християнської орієнтації – від навчання до дозвілля, від харитативних акцій до спортивних – є молодіжна спільнота “Українська молодь – Христові”. Діяльність УМХ регулярно висвітлюється в церковній пресі, перш за все у заснованій цією організацією газеті “Вірую”, повідомляється про нові оригінальні проекти УМХ, серед яких чимало сучасних “продвинутих”, як наприклад, школа лідера [Вірую.- 2002 - №10-11.- С. 14].

Багато уваги в сучасному греко-католицизмі приділяється актуальним суспільним проблемам. Напрацювання католицького суспільного вчення опановуються й розвиваються відповідно до теперішніх українських реалій і потреб. Це знаходить практичне втілення у вигляді як наробок повсякденної роботи Церкви (від заходів парафіяльного масштабу до навчальних програм Церкви), так і у всеукраїнських зверненнях Проводу УГКЦ, де дається реалістична, критична й водночас конструктивна оцінка суспільної ситуації в Україні.

Найбільш важливою характерною рисою таких наробок є наголошення на персональній відповідальності кожного за все, що відбувається або не відбувається в суспільстві [Хіба ревуть воли, як ясла повні? (Текст відповідей Блаженнішого Любомира (Гузара) на запитання журналіста ТРК “Студія 1+1” пана В’ячеслава Піховшека, наданий прес-

секретарем УГКЦ) // Дзеркало тижня.- 2002.- № 36 (411).- С. 4]. Що важливо, греко-католицьке бачення потрібних орієнтирів віруючих у суспільному житті активно пропагується, не залишаючись на рівні високоієрархічного чи конференційного обговорення. Так, до кожної парафії були донесені у “Зверненні до вірних” Синоду УГКЦ “Суспільні дороговкази віруючого” – “практичні, близькі до життя, вповні можливі для здійснення вказівки для усіх вірних...” [http://www.ugcc.org.ua/ukr/press-releases/article;215]. Це – десять принципів (викладені в десяти пунктах), що рекомендуються як засадничі для діяльності сучасних віруючих у приватному, сімейному, суспільному житті. Всі вони сформульовані позитивно і так, що дотримання їх справді залежить від волі окремої людини. Показово, що в усіх пунктах так чи інакше закладається адекватне бачення ролі індивіда в демократичному громадянському суспільстві – як вільної одиниці, свобода якої забезпечується повагою до свободи інших та свідомою солідарністю у спільноті. Так, у першому ж принципі наголошено: “Допомагаю суспільству через своє особисте життя в Божій благодаті. Шаную образ Божий у кожній людині”. І далі: “Вчуся цінувати суспільну єдність через участь у громадському і політичному житті”. Водночас, цілком похристиянському принципово звучить: “Шаную право інших у їхніх пошуках добра та істини”. А відтак, пропонується активна, не конформістсько-нейтральна позиція реалізації свободи свого світоглядного вибору, зокрема: “Впливаю на засоби масової інформації, щоб вони відображали християнську культуру”. Також дуже показово, що пункти “Суспільних дороговказів”, котрі стосуються особистої свободи вибору поведінки у справах повсякденного життя, викладені кінечніше, натомість дотичні справ, в яких реалізується така ж свобода вибору інших, виписані поміркованіше, з урахування того, що цими свободами не завжди користуються на користь обрання добра, а також і того, що обрати добро можна допомогти, але не присилувати. Наприклад: “Сумлінно виконую свої обов’язки”; “Докладаю зусиль до подолання розбрату, злоби і ненависті між людьми”; “Виховую дітей та молодь особистим християнським прикладом”; “Допомагаю їм протистояти спокусам”; “Не зазіхаю на спільне чи на особисте добро ближніх у матеріальній, духовній та інтелектуальній сферах”; – “Робитиму все можливе, щоб не брати і не давати хабарів”. Тобто, де можливо – принципово однозначні, де потрібно – помірковано рекомендаційні, ці “Заповіді” є ніщо інше, як орієнтири, котрі пропонує Церква для сучасників, котрі спроможні зробити свідомий вільний вибір.

Отже, для духовно-виховних розробок сучасного греко-католицизму характерний прикладний, реалістично спрямований характер та широта охоплення проблем. Приділяється багато уваги всім сферам людської життєдіяльності, бо кожна з них вважається тереном для духовного розвитку. Напрацьовуються не лише поради, як треба чинити згідно християнської духовності, але й надається практична допомога у їх виконанні, не тільки роз'яснюються причини негативної поведінки, але й робляться спроби допомогти запобігти ситуаціям падіння. Відповідна робота провадиться як серед усього загалу віруючих, так і, зокрема, соціально адресно – з різними їх категоріями, відстежується зворотній зв'язок.

Згадані трансформації греко-католицизму дають йому шанс еволюціонувати у напрямку української (не лише переважно галичанської) конфесії. Розповсюдження УГКЦ поза Західною Україною (втім, поки скромне), як і рішення про перенесення керівного осідку Церкви у столицю України, ще не є вирішальними кроками такої еволюції, але можуть бути її складовою частиною. Підставою для поступового розвитку греко-католицизму в загально український феномен можуть бути не лише його якісні вищеозначені трансформації, але і їх наслідки, зокрема, долучення до його лона певної частини українців в незахідних регіонах держави. Чимале число з них, особливо тих, що живуть в найбільш оросійщених районах з переважною присутністю УПЦ Московського підпорядкування, греко-католицизм приваблює чи не в першу чергу своєю не лише задекларованою або зовнішньо-обрядовою (як це буває сьогодні в православних церквах) національною орієнтацією. Експертні опитування, що проводились співробітниками Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України 2001 р., прямо засвідчили відповідні мотиви входження в УГКЦ (чи просто відвідування її храмів) вчорашніх атеїстів з колись православних родів. Ця категорія неофітів дає помітне число нових прихожан в східних та південних областях України. Однак, відзначимо й деякі інші прикмети практичного втілення греко-католицизму, привабливі для його можливих нових послідовників.

Багатьом потенційним читачам може сподобатися та греко-католицька періодика, котра (як от “Арка”, “Вірую”) тематично не обмежується суто “традиційними” церковними темами, а по-католицькі оперативно й відверто обговорює все гостро актуальне, що стосується життя особи і суспільства, як таке, до чого Церкві, природно, не може бути байдуже. “Вільним шукачам”, які вже звикли, як до норми, до необмежених дискусій з будь-якої цікавої їм теми, імпонуватиме

відкритість УГКЦ у вільному обміні думками віруючих, зокрема, на шпальтах греко-католицької преси (як от полеміка з приводу проблем родини, християнської освіти, тотожності Церкви, її модернізації тощо). Частина допитливих шукачів “хліба духовного” - люди, що замислюються над тими чи іншими конкретними духовними, моральними, світоглядними проблемами, можуть зацікавитися й відповідними тематичними виданнями УГКЦ. Прагнучим активного, “включеного” церковного життя “шукачам” імпонуватиме відтворення й динамічне творення дієвих найрізноманітніших церковних і біляцерковних організацій: молодіжних, дитячих, жіночих, професійних, проблемних, просвітницьких, благодійних (часто всекатолицьких). В центрі та більших містах, де все більше людей, особливо молоді, прилучається до всесвітньої інформаційної мережі Інтернет, вони звернуть увагу на сайти УГКЦ (офіційний – <http://www.ugcc.org.ua>, <http://www.risu.org.ua>, <http://www.zustrich.lviv.ua>), які й зараз містять чимало цікавого, сучасно поданого матеріалу, електронні версії новин та пресових видань, хоч в цьому напрямку є ще дуже багато роботи, в першу чергу в “контактних” та “дискусійних” блоках. І, звісно, привабливо виглядають служба та ін. служіння УГКЦ, де актуальний розвиток традицій поєднується з сучасними інноваціями.

Зрештою, Глава УГКЦ Любомир Гузар недвозначно оголосив греко-католицьку всеукраїнську геополітичну стратегію: Церква повинна переїхати до Києва і бути там присутньою, незважаючи на можливість незадоволення з боку православних Церков, особливо УПЦ МП, що звинувачують греко-католиків у прозелітизмі на канонічних православних територіях. “Таких труднощів ми не уникнемо, але ми не повинні зважати лише на інтереси певних груп, ми повинні думати категоріями України і релігії загалом” [Бюлетень Агенції релігійної інформації.- 2002.- №1.- С. 5-6, 15]. Це, крім іншого, вказує на зростаючу самодостатність греко-католицизму. Вона проявляється також і в тому, що у пошуках свого місця як в Україні, так і в християнському світі греко-католики стали менше оглядатися на думку інших, в тому числі й іноконфесійних чинників. Взагалі, як на сторонній, незаангажований погляд, греко-католицькій конфесії йде на користь (і може придатися ще більше за більшої послідовності) вихід на ширше видноколо здобутків та проблем християнського світу, початок долання хуторянськості як в Україні, так і в Європі. Це можуть оцінити в столичному регіоні та урбанізованих, секуляризованих осередках, де чимало людей почувуються частиною інформаційного й культурного простору, ширшого за Україну (і не обов’язково ширшого на Схід).

Оскільки ми аналізуємо трансформації греко-католицизму саме як конфесії, своєрідного напрямку християнства (а не церковної інституції), то, щодо пошуків в лоні греко-католицизму власної ідентичності, наголосимо два ключові вияви проблеми: теоретичні напрацювання й дискусії стосовно його церковного статусу та практичний розвиток греко-католицизму. Пошуки ідентичності, включно із гаряче обговорюваним питанням Патріархату УГКЦ, діяльністю сучасних її левеверистів й ширше - змаганнями “восточників” і “західників” вказує на продовження генетично закладеного в греко-католицизмі конфлікту між “східною спадщиною” та його функціонуванням як католицької конфесії. Ця історична проблема залишається, й поки що причетність до “двох легенів” християнства створює, поруч з частковими “внутрішніми дивідентами”, внутріцерковні труднощі, вже не кажучи про ускладнення у відносинах поміж східно- й західнохристиянськими чинниками.

Натомість, що стосується практичного розвитку греко-католицизму, то в ньому використовується і творчо розвиваються ефективні набутки римо-католицької та інших духовних практик, насамперед вже адаптованих і плідних в Україні (наприклад, родинні курси, допомога вагітним, молодіжні семінари, табори, паломницькі подорожі). В Церкві діють різноманітні організації й об’єднання (жіночі, сімейні рухи, професійні об’єднання: викладачів, лікарів тощо) - у співробітництві чи як складова частина всекатолицьких аналогів -, котрі працюють в тому чи іншому проблемному полі з різними категоріями віруючих. Отже, в лоні греко-католицизму активно застосовуються вже наявні відповідні напрацювання вселенської Церкви. При тому є можливість звернутися до авторитету Папи, брати участь в різноманітних програмах і акціях, ініційованих вселенськими католицькими організаціями, - що полегшує вироблення власних, що враховують вітчизняну специфіку підходів, та надання необхідної дієвої підтримки. Тобто, якщо у сфері теоретичного, богословського осмислення та ряді “гарячих точок” обрядових дискусій тривають балансування, часом хитання “між християнським Сходом і Заходом”, а також спроби їх синтезу, то у практичному функціонуванні греко-католицизм скоріше продовжує трансформуватися як католицька конфесія.

Така еволюція викликає неоднозначні оцінки не лише в лоні самої Церкви, але й серед релігієзнавців, аж до занепокоєння, чи не призведе це зрештою до втрати УГКЦ власного обличчя та розмивання національної духовності. Це занепокоєння можна зрозуміти, бо ж “український П’ємонт” був у ХХ ст. “останнім масовим бастионом” українськості й до нього правомірно застосовуються відповідні високі стандарти та

покладаються відповідні надії. Втім, зближення з вселенською церквою триває фактично весь період існування УГКЦ, починаючи від Берестя, а підйому Церкви у минулому столітті передувала здійснена з допомогою єзуїтів реформа ордену василіян, з яких переважно й формувалась церковна ієрархія (серед вихованців – реформованих василіян був і сам митрополит Шептицький).

На нашу думку, нині в УГКЦ відбуваються складні процеси, в яких вищеозначена еволюція зустрілася з новими національними викликами. Суть останніх полягає у визначенні того, що саме з національного духовного спадку актуально розвивати та що з нього залучати у цьому розвитку від інших, щоб в духовності плекати національне не в опозиції, а в гармонії з кращими духовними набутками глобалізованої Ойкумени (і насамперед – набутками поділяючих християнський спадок європейських народів). Відтак, якщо спробувати означити сучасну провідну тенденцію ідейного спрямування греко-католицького просвітництва й особливо виховання, то це, напевно, еволюція наголосу з відродження національної духовності (згідно з традиціями) на її розвиток (використовуючи традиції і згідно викликів часу).

Римо-католицизм в незалежній Україні, що за радянський період був маргінальним, майже непомітним феноменом, переживає досить динамічний розвиток. Зі зміною зовнішніх умов виживання на умови вільного функціонування, римо-католицизм розгортає свій потенціал. Прикметами цього є активне творення ним своїх освітніх та наукових інституцій, примноження найрізноманітніших церковних і біляцерковних мирянських організацій, видавництв і видань, зростання орденів (у першу чергу за рахунок місцевих новіців). Досить скоро римо-католицизм проявив свою самодостатність: Церква не кланчить допомоги, не запобігає, не прагне сподобатися за будь-яку ціну, вимогливо приймає нових членів, самотужки забезпечує широке просвітництво вірних та високий рівень індивідуальної роботи з ними. Отже, це – не лише повернення (ще, можливо, незавершене) колишніх позицій, храмів, віруючих, це – аджорнаменто в Україні.

Аджорнаменто (осучаснення) як трансформація римо-католицизму в нашій державі, зрозуміло, не могло б відбуватися без аналогічного контексту розвитку римо-католицизму в цілому, однак окремі складові всекатолицького аджорнаменто (насамперед, інкультурація) проявляються на українських теренах особливо інтенсивно, хоч і беззпроблемно. Надзвичайно цікавим, несподіваним для багатьох феноменом постає певна “українізація” РКЦ в Україні: як

інкультураційна робота кліру та як навернення в римо-католицизм українців (насамперед інтелігентів, але не тільки їх). У зв'язку з цим виникає цілий ряд питань, з яких для нас, з огляду на аналізовану проблематику, центральним є: чи призведе така “українізація” РКЦ до “українізації” римо-католицизму в Україні (мірою, можливою для римо-католицизму, тобто, може йтися про збагачення римо-католицизму вітчизняними духовними й культурними традиціями та його “асиміляцію” й використання для актуального розвитку цих традицій).

Наразі можна констатувати, що римо-католицизм в Україні приваблює не лише “традиційний” контингент. Про це свідчать: рекордне збільшення за досліджуваний період питомої ваги католицьких громад в порівнянні з кількістю громад інших традиційних конфесій, співставлення кількості римо-католиків (Церква подає дані від 800 тис. до 2 млн.) з кількістю поляків в державі (144 тис. згідно останнього перепису), склад за національним і конфесійним походженням навчальних закладів та новіціатів орденів РКЦ, дані експертних опитувань.

Причини цього, очевидно, варто шукати насамперед в сучасному розвитку римо-католицизму, що у своєму функціонуванні в найрізноманітніших сферах – духовно-виховній, просвітницькій, благодійницькій, виходить далеко поза церковні стіни. Сьогодні ті, хто відходив, повертається або наvertsється знову в римо-католицизм, знаходять: хто – богослов'я, що століттями не припиняло, а прискорювало свій поступ, інтелектуальну філософію, хто – практичне втілення досить дієвої соціальної доктрини: соціально спрямовану духовну працю й допомогу різним віковим, професійним, та іншим категоріям віруючих, хто – прозорий обряд та реально можливі й привабливі для сучасної людини духовні настанови, хто – можливість духовного виховання, цікавого дозвілля й гідного спілкування для своїх дітей, підлітків, доступні катехези й доступних, уважних і компетентних священників.

Таке функціонування римо-католицизму в Україні спирається на традиційно високий рівень підготовки його священнослужителів, потужну католицьку освітянську традицію. Пріоритетом підготовки римо-католицьких кадрів для України проголошено їх виховання з вітчизняних “пенатів” та навчання тут же [До семінарії по святість // Парафіяльна газета (далі – ПГ).- 2003.- № 28.- С. 1, 5]. Це стосується і новиків римо-католицьких орденів (нині в Україні діють 23 чоловічих і 56 жіночих інститутів посвяченого життя і товариств апостольського життя), що широко інформують про свою діяльність і запрошують тих, хто відчує відповідне покликання через найбільш доступні католицькі канали

(зокрема, “Парафіяльну газету”). Перспективу місцевого вирощування служителів Церкви вже почали реалізувати нині функціонуючі 6 римсько-католицьких богословських навчальних закладів: три Вищі духовні семінарії, Катехитичний духовний центр, Український католицький університет Святого Михайла та Вищий інститут релігійних наук Святого Томи Аквінського в Києві (останній є інституцією нового типу для України, яка готує не лише й навіть не стільки духовних, скільки світських спеціалістів, що можуть так чи інакше співпрацювати з Церквою). Модерні методи їх діяльності виявляються у використанні багатьох сучасних досягнень світських наук, передусім – суспільствознавчих, вивченні інших духовних традицій і різних культур, співпраці зі світськими науковцями (і не лише католицькими).

В римо-католицизмі віруючим пропонуються сучасні форми прилучення до божественного: зрозумілі, соціально адресні, локально адаптовані, спрямовані на вирішення конкретних актуальних для людей духовних проблем, нарешті – відкриті до живої творчості самих віруючих, зокрема й у розвиток їх національних традицій. Католикам (особливо молодшим) насамперед пропонується не дивуватися чи боятися Бога (Папа Іван Павло II протягом всього свого Понтифікату з перших своїх промов наголошував: “Не бійтеся!”), а розуміти Його, бути гідним “образом і подобою” Творця, отже – теж творити своє духовне життя та навколишній духовний простір у взаємопов’язаних стосунках “особа-родина-суспільство-Бог”. На спеціальних службах і катехезах для молоді через роздуми над Святим Письмом піднімаються злободенні для неї проблеми. Для дітей і молоді організуються реколекції, табори, екскурсії, походи, всілякі тематичні зустрічі, диспути, гуртки, впроваджуються виховні програми. Такою роботою займаються як парафіяльний клір, всецерковні згромадження, організації, так і мирянський актив. Якщо б виховну працю РКЦ потрібно було б охарактеризувати лише одним емоційно наповненим виразом, то можна було б назвати її виховуючою оптимістично, не у протиставленні “трішньому” світові, а з настановою власним життям робити його кращім. Це не є відходом у римо-католицизмі від “теології гріха”, але принципово життєрадісна акцентація розуміння буття, релігійності і самого Божества. Єпископ Станіслав Падевський теологічно аргументує такий підхід, зокрема, у статті “Чи був Ісус похмури?” яку завершує своєрідним промовистим застереженням: “Боже радості, пробач нам наш похмурий стан духу, який через незнання ми приписуємо й Тобі!” [ПГ.- 2001.- № 34.- С. 7].

Відзначимо, що римо-католицька теологія не лише вивчається, але й розвивається в Україні. В Інституті Томи Аквінського та в інших римо-католицьких освітніх закладах силами переважно місцевих церковних та світських науковців провадяться богословські, історичні, філософські, культурологічні дослідження. Провідні ідеї сучасної римо-католицької теології в Україні, за визначенням Олександра Слободяна [Слободян О. Розвиток римо-католицької богословської думки в Україні // Історія релігії в Україні. В 10-ти т. // Т.4: Католицизм.- К., 2001.- С. 167-188], концентруються навколо актуального вирішення завдань теоретичного осмислення та розробки практичних шляхів застосування багатства християнської думки для піднесення духовного наповнення життя українських громадян. Насамперед йдеться про подальше опрацювання католицького суспільного вчення, католицьких філософських, історіософських концепцій. Відповідні розвідки вміщуються в кварталнику «Колегія», альманасі християнської традиції, що видається у Вищому інституті релігійних наук Томи Аквінського.

Суттєвим є те, що сучасні розробки католицької соціальної доктрини активно застосовуються на практиці. Зусилля, покликані спонукати віруючих до гідної християн соціалізації, прикладаються Церквою, починаючи з виховання відповідального відношення до свого життя і життя близьких ще з лав недільних шкіл, які працюють у більшості парафій. На катехезах і шпальтах церковної преси обговорюються найрізноманітніші проблеми: дитячого спілкування, “батьків-дітей”, відносин на роботі, питання підготовки до вибору своєї “половинки” та критерії й методи обрання подружньої пари. До кожної важливої події в християнському житті (хрещення – свого чи хрещеника, вінчання) віруючі мають належно підготуватися в Церкві – або навчатися на спеціальних курсах, або ж скористатися індивідуальними консультаціями священника. Багато можливостей з отримання духовної допомоги мають подружжя. Проблеми відносин подружніх пар й батьків допомагають вирішувати, а також і запобігати виникненню цих проблем, педагоги і медики. Це відбувається, зокрема, на тематичних семінарах, як, наприклад, з планування родини. В РКЦ набуває розповсюдження рух за родину “Оаза нового життя”. В його рамках реалізується всебічна програма виховання дітей, молоді, подруж посередництвом спільних або окремих для батьків і дітей реколекцій, щомісячних зустрічей в “Домашній Церкві”, 15-денних літніх таборів. Учасники діляться досвідом успішного будування родинного вогнища та долання конфліктів, праці над собою – в поліпшення себе як подружнього партнера, виховання малечі, консультуються у священників та сестер,

зрештою, зав'язують дружні контакти з одновірцями й однодумцями. Подібні організації та акції часто об'єднують римо- і греко-католиків. Взагалі, для сучасного римо-католицизму, зокрема в Україні, характерно поживлення мирянської активності. При цьому місцеві ініціативи часто зустрічаються з представниками міжнародних католицьких рухів. Нині на вітчизняних теренах, крім згаданих вище, діють ще й такі організації, як “Родина родин”, “Легіон Марії”, “Неокатехуменальна дорога”, “Кола святого розарію” та ін. Разом їх 26 [Спільноти та рухи Римсько-Католицької Церкви в Україні // ПГ.- 2003.- №35.- С. 6-7]. В 2003 р. у Києві відбувся Конгрес мирян Східної Європи, центральна увага якого була присвячена пошукам ефективнішого впливу мирян-католиків на духовне оздоровлення суспільного життя їх країн.

Таким чином, в сучасному римо-католицизмі актуалізується соціотворчі функції. Треба особливо відзначити, що в римсько-католицькій душпастирській практиці постійно в центрі уваги знаходиться тема духовно виправданого, в умовах вільного демократичного суспільства, вибору поведінки, орієнтованої на розбудову такого суспільства через власне особисте життя. Відповідні форми (проповіді, реколекції, програми й акції, публікації церковних видань) церковної роботи є ланками систематичного навчання з огляду на буття кожного у взаємопов'язаних структурах мікро- і макроспільнот. Можливо, на порівняння з УГКЦ, РКЦ в Україні не так помітна своїми всеукраїнськими зверненнями з приводу тих чи інших суспільних проблем, хоч і такі пропонуються віруючим та всім людям доброї волі, наприклад, з нагоди виборів [Звернення Конференції Римсько-Католицьких Єпископів України // ПГ.- 2002.- № 10.- С. 1]. Однак РКЦ досить наполегливо й послідовно діє через виховання соціально конструктивного поведіння у приватній, родинній сфері, з яких, власне, й починається формування суспільно прийнятної (як для демократичної спільноти) поведінки.

Відтак, такі зусилля Церкви, й ширше – такі трансформації римо-католицизму в Україні як сучасної конфесії, відповідають духовним запитам не лише “старих” католиків, але й певної частини українців-шукачів своєї дороги до Храму. Отже, аджорнаменто римо-католицизму в незалежній Україні здійснюється як не лише розбудовчі церковні - кількісні, але і як суттєві якісні трансформації, причому силами і кліру, й мирян. Це, справді, вже не тільки відродження, але й еволюція римо-католицизму, що виражається насамперед в модернізації (як сучасного розвитку згідно й назустріч викликів часу) та інкультурації (як націленості на оживлення християнства в сучасній місцевій культурі, як

повернення його в ролі практичного духовного імператива буденної культури життя).

Останнє ще не дорівнює українізації римо-католицизму в її можливому, вище визначеному сенсі (особливо в місцях концентрації переважно польських за складом парафій: Волинь, Західна Україна, де, зрозуміло, римо-католицизм залишається більш “польським” у своїх практичних виявах), однак його проаналізовані трансформації об’єктивно сприяють такій еволюції. В цьому ж напрямку розвиток римо-католицизму в Україні спонукають і провідні тенденції його поступу після II Ватиканського Собору. Поки-що, можливо, відповідні зрушення помітні більше як інкультураційні зусилля повсякденної церковної роботи, насамперед, в мовній політиці в усному і друкованому слові, й можуть викликати підозри з огляду на ще великий відсоток священнослужителів польського походження. Однак показово, що всі священики з інших країн, які приїжджають працювати в Україну, мають за три місяці опанувати українську мову для вільного спілкування з вірними, що лєвова частка римо-католицьких видань друкується українською, саме українська є мовою офіційної роботи Церкви та пріоритетною на службах та інших служіннях (в тому числі з дітьми та молоддю) в поліетнічних парафіях.

Вірогідно, проблема більшої “інкультурації” самого римо-католицизму в Україні буде поступово вирішуватися, зокрема, з кожним наступним випуском духовних навчальних закладів РКЦ в Україні, де навчаються громадяни України, що виростили тут і часто саме в українських родинях, з кожним річним поповненням римо-католицьких орденів, серед новиків яких все більше українців, а також завдяки тим українцям, які є чи приходять в лоно римо-католицизму. На думку О.Слободяна, саме збільшення в сучасному римо-католицизмі етнічних українців, що спостерігається як серед кліру, так і серед віруючих дає підстави вважати, що РКЦ “вже сьогодні здатна у властивий для неї спосіб співтворити українську культуру разом з ... УГКЦ. Йдеться про історичний шанс стимулювання української культури, в якій завжди був західний елемент, а східні мотиви послідовно моделювалися в особливій формі національної ментальності, споріднені із суспільно-правовою свідомістю західно-європейських народів...”[Слободян О. Соціальна перспектива і концептуальні засади сучасної католицької теології в Україні // Колегія.- 2001.- № 2.- С. 80]. На думку цього ж католицького автора, українізація латинської Церкви й теології конкретно постає як “входження в культурні глибини народу, вживання його мови для самовираження, солідарність з українським народом у його історії як у

добрі, так і у випробовуваннях, відповідальність за духовно-культурний стан народу, вдосконалення цього стану згідно з християнськими цінностями” [Там само.- С. 81].

Зрештою, щоб надалі не наражатися на зрозумілі (з точки зору історичної ретроспективи) застереження й занепокоєння ряду фахівців, які оцінюють діяльність РКЦ і з точки зору її впливів на розвиток національної духовності, цій Церкві варто було б послідовніше й рішучіше (згідно заявленого “стратегічного курсу”) “інкультуруватися” в Україні, зокрема - не допускати рецидивів “польськості” (як надання переваги польським зразкам релігійних практик, а не розвиток вітчизняних) чи спольщення (відповідного спонукання віруючих), як це буває, наприклад, на Волині. Також варто було б мати на увазі, що, з огляду на специфіку духовного розвитку нашої країни, на проблемний спадок співбуття в ній православних і католиків, недостатньо просто сучасно працювати (як в інших постсоціалістичних країнах з історично більшою католицькою присутністю), евангелізуючи з врахуванням національних особливостей та декларувати повагу до православних. Можливо, пошук “свого” обличчя для РКЦ в Україні доцільний у площині напрацювання саме місцевого, українського досвіду у вирішенні сьогоденних духовних проблем – як на теоретичному, так і на практичному рівнях.

Тепер зробимо висновки щодо трансформацій католицьких конфесій в Україні.

Греко-католицизм в незалежній Україні (як і в “катакомбний” період) виявив здатність застосовувати свій потенціал згідно тих чи інших умов. Нині для розвитку греко-католицизму характерним є пошук свого актуального “обличчя” в українських реаліях та модернізація (що з огляду на історичну тенденцію можна вважати і окциденталізацією – тією мірою, якою модернізація й динамізація притаманні сучасному католицизму).

Провідною трансформацією ідейного спрямування греко-католицького просвітництва й особливо виховання є еволюція наголосу з відродження національної духовності (згідно з традиціями) на її розвиток (згідно викликів часу). Греко-католицизм вже давно (і зокрема в незалежній Україні) не лише формально, але й фактично еволюціонує як католицька конфесія, а особливості поступу сучасного католицизму позначаються на релігійному бутті греко-католиків як мінімум не менше, ніж вплив їх східнохристиянського спадку. Відповідний сучасним потребам віруючих розвиток УГКЦ актуалізує в ній риси, що є аналогічними рисам інших католицьких церков, особливо з періоду

розгортання інкультурації у Вселенській Церкві. Тому хоч дискусії “восточників” і “західників” й продовжуються в УГКЦ, в цілому ж діяльність Церкви та значною мірою менталітет її членів об’єктивно все більше нагадують католицькі (зокрема сусідські східно-центральні європейські) аналоги.

Римо-католицизм в незалежній Україні (в толерантних умовах існування та можливості вільного вибору релігійно-церковної орієнтації українськими громадянами) демонструє досить динамічний розвиток, який характеризується такими висхідними і сталими трансформаціями, як модернізація й інкультурація, що супроводжується значним виходом за локальні етнічні та територіальні межі. Новою в РКЦ досліджуваного періоду є тенденція еволюціонування від Церкви переважно польської нацменшини в Україні в бік Церкви інтелектуального, інтелігентного міського й навіть сільського населення держави – як українців, так і представників ряду традиційно некатолицьких націй.

Це явище ще не дорівнює “українізації” римо-католицизму як більшої “інкультурації” його в Україні, але сприяє розгортанню таких потенцій. Означені трансформації РКЦ мають вагомі шанси продовжуватися й підсилюватися, витискати дисгармонійні їм явища, ставати дедалі більш визначальними в розвитку римо-католицизму в Україні та помітніше реалізовувати свій потенціал як тому, що відповідають напрямним аджорнаменто, інкультурації та “нової євангелізації”, відповідають стратегічним загальним католицьким інтересам, так і через поповнення Церкви українськими неофітами (внаслідок удоступнення світової інформації та можливостей порівняння РКЦ з іншими церквами й релігійними організаціями в Україні на тлі поступу свободи совісті; послаблення з приходом нових, неупередженим поколінням полонофобії як відлякуючого від католицизму чинника; через відштовхуючий частину українців від православ’я його розкол, а надто його проблеми з модернізацією та сучасною українізацією).

Духовно-виховна робота як в греко-католицизмі, так і в римо-католицизмі в Україні характеризується наростанням таких прикмет, як актуальність, конкретність, комплексність, апеляція до кращого, що є в людині, стимуляція персональної відповідальності та почуття солідарності, ставлення реально досяжних цілей й завдань в духовному розвитку особи, практична допомога у крокуванні до них, адресне спрямування виховної роботи, зворотній зв’язок. Відповідна діяльність націлена на виховання індивідів, здатних на самостійний вибір й відповідальність та на конструктивну співпрацю з іншими, а відтак – і на

формування українців-будівничих громадянського демократичного суспільства.

§ 6. Інституалізація протестантизму як вихід у світ

Дослідження сучасного стану і тенденцій розвитку традиційних течій пізнього протестантизму в Україні – баптизму, адвентизму і п'ятидесятництва, а також свідків Єгови впродовж 1999-2005 років дозволило зробити, на наш погляд, вартісні з наукової точки зору й актуальні з суспільного погляду на ці конфесії узагальнення та висновки. При цьому в нашому дослідженні вони мають як універсальний характер, що стосується всіх чотирьох названих конфесій, так і конкретний контекст у вигляді розширеного аналізу характеру богословських, доктринальних, інституалізаційних змін, які за останні 15 років відбуваються зокрема в українському баптизмі та релігійній організації свідків Єгови. Дещо законсервувався в цей період адвентизм.

За роки існування незалежної України названі релігійні течії зросли кількісно у 5-10 разів. Темпи поповнення новими членами їхніх громад були найвищими, починаючи з 1991 до 1995 рр. У другій половині 90-х років вони дещо знизилися і майже стабілізувалися. Якщо до 1991 р. найбільш чисельною протестантською конфесією в Україні були баптисти, то на початок 2005 р. зрівнялися з ними за кількістю членів п'ятидесятники. Небагато від них відстають у поповненні своїх громад свідки Єгови, темпи зростання яких найвищі у порівнянні з іншими протестантськими течіями. Якщо у момент реєстрації і виходу з майже 70-літнього підпілля в 1990 р. свідків Єгови в Україні було близько 20 тисяч, то за 12 років їх кількість зросла у 10 разів. Високі темпи приросту були у Церкві АСД в першій половині 90-х років минулого століття.

Простежимо динаміку її зростання. Наприкінці 1990р. в Україні було 16478 адвентистів, у середині 1993р.- 31401 (363 громади), у 1995р.- 45702. Станом на 1 липня 1996р. функціонувало вже 676 громад Церкви АСД з 52593 членами, а у 2003р.- 898 громад з 61151 членом. На початок 2005 р. адвентисти налічували 1006 громад. Найбільше їх зосереджено у традиційних для адвентистів регіонах - у Закарпатті та Буковині, на Поділлі. Церква АСД зростає і в центрально-східному регіоні, особливо